

ÎNCEPUTURILE MEDICINEI LEGALE ÎN ROMÂNIA

Octavian BUDA¹, Vladimir BELIȘ²

octbuda@voxline.ro

ABSTRACT: This paper explores the beginnings of forensic medicine in the Romanian territories since the late middle age. It presents accounts and historical documents that significantly contributed to the development and evolution of legal medicine as science in our country. As pioneers in the development of forensic legislation and practice in Romania, are to be mentioned: the Voivodes Vasile Lupu and Matei Basarab from the XVIIth century, as well as doctors and legal experts like Mateo Muriano, Prospero Farinacci, Constantin Hepites, Carol Davila, Iacob Felix, Alexandru Sutzu, Mina Minovici and others.

Primele elemente de medicină legală în țara noastră le găsim în legiurile lui Matei Basarab și Vasile Lupu și anume în „*Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești*”, tipărită la Iași în 1646 și „*Îndreptarea legii*” tipărită la Târgoviște în 1652. În aceste legiuri redactate într-un stil aproape identic, se fac referiri cu privire la expertiza în cazurile de otrăvire, rănire, nebunie, deflorare, sodomie sau surdo-mutitate. Sunt indicați medicii care puteau să facă astfel de expertize, precum și modul cum acestea trebuiau executate. Sunt enumerate o serie de infracțiuni cum ar fi pruncuciderea, atentatele împotriva moravurilor, incestul, sodomia, violul, sugrumarea, rănirile și otrăvirile, care fac parte din preocupările medicinei legale. Din cele

¹ Conf. univ. dr., Catedra de Istorie a Medicinii, Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila”, București; membru al Diviziei de Istoria Științei a CRIFST al Academiei Române.

² Prof. univ. dr., Președintele Societății Române de Medicină Legală, Institutul Național de Medicină Legală, „Mina Minovici”, București.

două pravile aflăm că situația din punct de vedere sanitar în cele două țări era precară. Pentru a-și îngriji sănătatea și a se vindeca, oamenii chemau în ajutor vraci (medici) fie doctori în medicină, fie nedoctori, fie bărbieri, moașe și femei pricepute la moșit, și descântători.

Medicii, puțini la număr, erau aduși din străinătate și trăiau mai ales în mediul curților domnești. Astfel, știm de prezența lui Mateo Muriano – un doctor venețian de la curtea lui Ștefan cel Mare. Populația nu avea nici cele mai elementare cunoștințe despre boli sau tratamentul lor. Pentru vindecare se făcea apel la vrăjitorie, descânțece, farmece dar și la medicamente – prescrise chiar în accepțiunea modernă a termenului. Printre bolile enumerate de documentele vremii se pomenesc otrăvirea, rănirea, surzenia, muțenia, sifilisul, nebunia, beția, blenoragia, litiaza biliară, epilepsia și unele boli contagioase ca ciuma, dizenteria, febra tifoidă, variola, erizipelul. Se discută și unele simptome ca de exemplu vărsătura și se face distincție între voma alcoolică și voma care ține de o altă boală, prevăzându-se în acest sens pedepse pentru alcoolism. Pravilele sunt practic primele legiuri care conțin norme cu caracter laic și medico-legal.

Figura nr. 1 – Vasile Lupu (1595–1661) și Pravila de la 1646

Se cunoaște astfel existența unei pravile, *prima apărută în limba românească*, care este de origine bisericească, ce conține legislații canonice (în legătură cu viața preoților și călugărilor) și care abordează

și reglementări ale responsabilității legate de cazurile de moarte ivite la copii, deci prime elemente de medicină legală în literatura juridică românească. Această pravilă a fost inițial dăruită muzeului din Sighetul Marmăției de către preotul Artemie Ardeanca din comuna Jeud (de aceea această pravilă se mai numește și Pravila de la Jeud). Cu ocazia unei expoziții, pravila va ajunge și în mâinile lui Andrei Bârseanu, folclorist român, director al Astrei între anii 1911–1922 și *vicepreședinte al Academiei Române* în anul 1912, și care o va face cunoscută publicului. Mai târziu C.A. Spulber din Cernăuți transcrie manuscrisul chirilic și, studiind mai îndeaproape textul, ajunge la concluzia că datarea trebuie să fie din 1563 (în fapt, redactarea pravilei este mai veche, de pe la 1500–1507, ea fiind alcătuită după *Nomokanon-ul* grecesc al lui Joannes Nesteutes).

De o importanță covârșitoare pentru istoria medicinei legale sunt însă pravilele lui Vasile Lupu și respectiv Matei Basarab. Pravila moldovenească a lui Lupu sau „*Cartea Românească de Învățătură de la Pravile Împărătești*” a fost tipărită la 1646 la Iași, în tipografia mănăstirii Trei Ierarhi, sub supravegherea mitropolitului Varlaam. Nu este o lucrare originală (având ca izvoare legea agrară bizantină de la sfârșitul sec. VII și începutul sec. VIII) ci reprezintă o traducere în limba română efectuată de logofătul Eustratie după un text din limba greacă, care mai prelucreează și opera juristului italian Prospero Farinacci sau Farinaccius (1544–1618) „*Praxis et Theoricae criminalis*” scrisă în limba latină și tipărită în mai multe ediții la Veneția între 1609–1614, apoi la Lyon în 1616 și ulterior la Anvers în 1620. Pravila cuprinde două părți:

- *prima parte, „împărțită” pe pricini (capitole), având 252 articole;*

- *a doua, în care materialul este împărțit în „glave” (capitole), având 1002 articole.*

Se pune problema dacă textul tradus s-a raportat la situația social-economică a Moldovei din sec. XVIII. În această privință, Ștefan Longinescu opina că logofătul Eustratie ar fi adus o slabă contribuție personală, rolul acestuia rezumându-se mai mult la acela de traducător.

Iatroistoricul clujean Valeriu Bologa a susținut în schimb, că „*pravila n-a fost doar o simplă copie după textul lui Farinacci, ci conține unele schimbări dictate de condițiile istorico-sociale din acel timp*”. La aceasta adăugăm și observația lui Dimitrie Cantemir care în „*Descriptio Moldavie*” scria că „*Vasile Lupu a luat această legiuire la*

care a adăugat și din obiceiul pământului”. Pravila lui Vasile Lupu va rămâne în vigoare cel puțin un secol și jumătate, adică până la apariția Regulamentului Organic din 1831–1832 al autorităților rusești.

Figura nr. 2 – Matei Basarab (1580–1654) și Pravila de la 1652

Îndreptarea legii sau Pravila cea Mare (numită astfel spre a fi deosebită de Pravila Mică – cea cu conținut religios scoasă la Govora, 1640) a fost tipărită în 1652, după *Nomokanon*-ul lui Mihail Malaxos, la Târgoviște, în epoca lui Matei Basarab, la îndemnul mitropolitului Teofil. Pravila muntenească este aproape identică, sub aspectul stilului, cu cea moldovenească. Ea reprezintă o traducere din limba elenă făcută de Daniil Panoneanul cu ajutorul grecilor Ignatie Petritis și Pantelimon Ligaridis din Chios. Și totuși, această pravilă are un conținut mai larg, ceva mai variat decât pravila moldovenească. Ea are o parte canonic-civilă, o parte penală și conține o serie de elemente medicale, mai ales în prima parte, partea penală fiind asemănătoare cu pravila lui Vasile Lupu, care a fost chiar izvorul de inspirație pentru legiuitorul muntean. Putem considera aceste pravile drept coduri de drept privat și penal, valabile practic pentru acea epocă. În afară de legiuirile pe care le prevedeau – derivate din cele antice, romane – ele conțin și elemente de medicină legală care se întrepătrund condițiilor și împrejurărilor sociale din țările române din epoca sec. XVII.

Deși Pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu prevăd chemarea medicului în moartea violentă, în realitate acesta nu era întrebat de autorități nici măcar în cazuri de răniri, loviri sau alte accidente.

După Pravile

Prima autopsie cunoscută la noi se pare că a fost cea efectuată prințului Duca Vodă la Lwov în 1685 și este descrisă cu amănunte de cronicarul Nicolae Costin.

În această perioadă apare *Engrafonul* care constituie primul și cel mai simplu act cu caracter medico-legal. El certifică boala și își are originea odată cu înființarea unei societăți numită „*Cutia milosteniei*” care din fondurile ei distribuia ajutoare celor nevoiași. Această operație se făcea numai pe bază de anafocale, adică rapoarte controlate de domnitori, în care se notează cu mare grijă și răspundere motivele pentru care cineva are drept la ajutor. Printre aceste motive, cele de ordin medical sunt cele mai numeroase. Se poate trage concluzia că în multe cazuri se invoca boala sau sfatul medicilor pentru obținerea unor avantaje, dar niciodată nu se aduce în acest sens vreun act scris, chiar și de către doctorii care să întărească afirmațiile respective.

Până la începutul sec. XIX nu se întâlnesc acte sau dovezi juridice în care cuvântul unui medic specialist să fi fost ascultat, chiar și atunci când justiția avea directă nevoie. În justiția vremurilor sec. XVII-XVIII probele se administrau direct prin acte, cercetări la fața locului, dar și cu mărturii, iar cele mai importante probe erau cele obținute pe baza jurământului sub incidența cărții de blesteme.

Medicina legală în perioada modernă

În primăvara anului 1812 se îmbolnăvește un doctor, *Valentin Onufrie*, care vroia să meargă la tratament „înăuntru”, adică în Austria. Pentru a obține permisiunea de a trece granița se adresează Divanului și ca să se dovedească că este bolnav, el aduce mărturia scrisă a trei medici – dintre cei mai de seamă din București. Această mărturie scrisă are valoare de certificat și este poate primul care se întâlnește la noi. S-a născut așadar dintr-o necesitate juridică și purta numele mai sus-amintit de Engrafon sau Atestat.

Prima autopsie cu caracter medico-legal pe care o întâlnim la noi s-a făcut la 6 februarie 1832. În noaptea de 27 ianuarie a murit subit un anume Anastase Bekerî. Moartea lui fiind considerată suspectă s-a

ordonat efectuarea autopsiei – ce s-a făcut la 6 februarie 1832. Cu acest prilej s-a încheiat următorul proces verbal:

„Subsemnații doctori în medicină, membri ai Comitetului Medical din București, în urma avizului colegului nostru dr. H. Gusi, însărcinat de Serviciul arondamentului culorii albastre, am fost aduși în mahalaua Doamna Bălașa nr. 2398, însoțiți de comisarul cartierului și de pitarul Ioniță, delegat al Comitetului Carantinelor, pentru a efectua autopsia cadavrului dl. Anastase Beker, mort subit la 27 ianuarie 1832 la prima oră a dimineții. Autopsia ne-a dat următoarele:

I. Examen exterior: vârstă aproximativ 50 ani, talie mijlocie, bine făcut, temperament bilio-sanguin; brațul stâng prezintă o mică cicatrice fără importanță.

II. Examenul intern: la deschiderea craniului, toate venele meningelui erau pline de sânge, între duramater și arahnoidă existau aderențe importante și o mare cantitate de limfă coagulată. Arterele de la baza craniului erau calcificate. Ventriculele creierului erau umplute cu o serozitate sanguină și plexul coroid prezenta același stadiu. Și cerebelul era înconjurat de serozitate. Substanța cerebrală era de o consistență naturală, numai că vasele erau pline cu sânge. Pieptul lat, pleurele puternic aderente la pulmonii umpluți cu un sânge puțin spumos. Pericardul conține aproximativ 300 ml de lichid. Crosa aortică este calcificată, inima foarte dezvoltată în comparație cu talia. Auriculele drepte pline de sânge negru ca și cele două ventricule. Consistența organului era moale și în totalitate era hipertrofiat. Abdomenul: meteorizat, stomacul umflat și de culoare cenușie. În timpul examinării splinei, stomacul s-a rupt spontan, eliminând în cavitatea abdominală întregul său conținut. Acesta nu suferise încă nicio transformare pe când structura viscerelor și mai ales a membranei musculare erau distruse. Așa se prezenta și duodenul și întreg tractul intestinal. Splina, cu un aspect cenușiu-rugos, în totalitate moale.

*În mijlocul acestui **dezastru general**, ficatul, organ important, nu prezintă nicio alterare importantă în substanța sa. Frapați de toate aceste fenomene noi ne-am grăbit să culegem conținutul gastric pentru a face un examen special. În consecință, la 24 al aceleași luni ne-am dus la dl. dr. farmacist al orașului pentru a face o analiză al acestui conținut. După ce timp îndelungat l-am macerat în apă distilată pentru decolorare l-am trecut prin cărbune pulverizat.*

După aceea noi am acționat cu mijloacele următoare în supoziția că conținutul gastric ar conține sublimat coroziv:

1. cu soluții de potasiu,
2. cu amoniac lichid,
3. cu prusiatul de potasiu și fier,
4. cu nitrat de argint.

Primii patru reactivi nu au dat niciun rezultat dar soluția de nitrat de argint a produs o certă precipitație în lichid, ceea ce ne-a condus către unele supoziții și de aceea am mai reluat analizele ulterior, data următoare fiind încredințate farmacistului. La următoarea întâlnire noi am reluat munca noastră în maniera următoare:

1. Am vărsat o parte din lichid într-un pahar și după ce l-am încălzit am pus o lamă de cupru purificat. Niciun rezultat.

2. Foițe de aur au fost puse într-altă parte, în același lichid, dar și acest metal a rămas intact.

3. O altă parte din acest lichid a fost amestecată cu eter sulfuric și a fost decantat, s-a vărsat apoi o mică cantitate de nitrat de argint fără a se obține niciun rezultat.

În sfârșit, acționând comparativ asupra unei soluții de sublimat coroziv făcută special cu toți reactivii mai sus relațai, noi am obținut constant același rezultat, știind că mercurul este parte constituantă a sublimatului coroziv. Mijloacele analoage au fost puse în folosință pentru a descoperi existența altor otrăvuri presupuse și în mod special a arsenicului, dar toate au rămas fără rezultat.

După toate acestea se poate spune că dl. Anastase Bekeri a murit printr-un atac de apoplexie, nefiind vorba de o moarte violentă. Astfel pe de o parte calcificarea importantă a mai multor vase sanguine, afecțiunea cronică nu mai puțin importantă a pleurei, a tractului digestiv și pe de altă parte congestia activă recentă a creierului, reprezintă rezultatul autopsiei noastre.”

Această primă autopsie cu caracter medico-legal făcută la noi, cu toate inadvertențele metodologice și de concepție, este exhaustivă, cercetările pe cadavru fiind completate cu cercetări de laborator, pentru ca să dispară orice bănuială de moarte violentă prin otrăvire.

La 26 ianuarie 1834 găsim relatarea unei alte autopsii medico-legale făcute în incinta bisericii Sărindari. De asemenea, o întâmplare petrecută la 3 noiembrie 1834 atrage atenția în mod deosebit. Pe atunci domnitorul Alexandru Ghika poruncește ca dl. Estioti – mai

marele doctor al Principatului și medicul șef al carantinelor, împreună cu domnii Gheorghe Popa, Dimitrie Paciurea, Vasile Formian și Spor, medici ai orașului București să fie cu toți destituiți din slujbele lor pe motiv că au efectuat ***o autopsie înainte ca să se împlinească 24 de ore de la moarte***. Decedata era fata căminarului Iorgu Văcărescu în vârstă de 17 ani, care a murit datorită unei afecțiuni peritoneale și căreia i s-a făcut autopsia înainte de 24 de ore de la moarte. Căminarul Văcărescu s-a plâns domnitorului care în consecință a dat ordin Sfatului Administrativ să-i destituie pe cei care efectuaseră *aparent* prematur autopsia respectivă.

Sfatul Administrativ efectuează o anchetă și cer lămuriri asupra acestei împrejurări unor doctori care nu erau implicați în acest caz. Aceștia trimit un raport scris în grecește în care explică împrejurările morții, siguranța diagnosticului și necesitatea absolută de a se fi îngropat cât mai repede cadavrul, care era plin de puroi. Pentru a întări cât mai mult spusele lor ei trimit și copia actului medico-legal încheiat de către cei cinci medici care au efectuat și asistat autopsia:

„Vârsta 17 ani: Statura mijlocie, temperament limfatic, culoare cadaverică, marginile abdomenului sunt sonore cu pete vineți către mijlocul abdomenului. În dreapta o cicatrice din care se scurge mai mult de trei ocale de puroi și sânge murdar. La deschiderea abdomenului se scurge foarte mult puroi din dreptul cicatricei exterioare, amestecat cu sânge și gaze puturoase. Stomahul putrezit. Splina mare: în dreptul ei o altă cicatrice cât un icoșar de argint. Se mai văd și două fistule cu tract din afară înăuntru de dată veche. Inima și rinichii normali. Cauza morții se datorește ruperii stomahului”. Pe baza acestor explicații domnitorul a renunțat la destituire și a consfințit medicii împricinați pe posturile lor.

Printre documentele trecutului găsim și o primă părere sau expertiză medicală autorizată. Ea datează din 1803 și este semnată de un „*tirah*” adică fr un chirurg. Atunci a fost prins un hoț și, pentru ca să-i divulge pe tovarășii săi complici, un zapciu l-a ars „*pre pânțele și pre pept*” așa de tare că a fost nevoie să fie internat în spitalul Colțea. Auzind domnitorul Constantin Ipsilanti această întâmplare, el cere informații de la chirurgul care-l îngrijea. Acesta a comunicat în scris „*că l-am găsit ars dedesuptul buricului, lângă deșert, cât o față de taler, asemenea și deasupra țâțelor cum și la picior*” după care spune că „*de rănilor arsurilor s-a silit de l-a vindecat dar acum se află pătîmind de*

lungoare”. Iată așadar, datele unui prim act care schițează expertiza medicală modernă.

În 1833 are loc o cercetare cu caracter medico-legal făcută de doi doctori, o cercetare cu caracter de improvizație: un negustor din Zimnicea, *Tănase Grecu* ar fi dat o palmă unui băiat de prăvălie care a murit. Doctorul carantinei din Zimnicea, Daniel Homor a comunicat subcârmuitorului plășii (regiunii) Marginea că „*m-am dus la acel copil ce au murit și vizitarisindu-l am acunoscut că moartea îi este din palma ce i-au dat găsindu-i urechile amândouă vinete; și se vede că dintr-aceasta sperându-se copilul l-au găsit epilepsia din care s-au pricinuit și-a lui moarte, iar vreo altă lipicioasă boală nu s-a ivit*”. Ultima formulare dovedește că cercetarea s-a făcut în speță pentru a stabili dacă nu cumva moartea s-ar datora vreunei boli cu caracter contagios. Această întâmplare a fost apoi adusă la cunoștința Procurorului Curții criminale care prin mijlocirea Divanului la 12 iunie 1833 cere avizul Comitetului Carantinelor, adică celei mai superioare autorități sanitare din acea vreme, asupra concluziilor doctorului Homor:

„...*a face judecată asupra raportului ce poate Divanul, să orându-iască cu nume de ucigaș pe acel Tănase Neguțătorul, ce zice doctorul că dintr-o palmă a lui l-au găsit epilepsia pe acel copil și a murit, când Tănase o tăgăduiește aceasta. Și doctorul nu să vede să fi avut nicăieri vreo încredințare că pârătul a dat palma copilului și directi aceea a murit, mai ales că numai dintr-o palmă nu putea învineți urechile copilului și pentru chibziunța ce se va face să fiu cinstit cu răspuns*”. Comitetul carantinelor a însărcinat pe Daniel Homor din Zimnicea și pe dr. Henec, doctor numit la Turnu, să cerceteze împreună cauza morții.

Cele dintâi analize chimice cu caracter medico-legal le întâlnim începând cu anul 1833. În data de 10 aprilie 1833 doctorul carantinei Ibrăila, Constantin Hepites face un raport către Comitetul carantinelor în care denunță cazurile de otrăviri constatate și analizate de el însuși.

Începuturile medicinei legale academice de la noi

În anul 1856, Carol Davila înființează Școala de chirurgie care va lua ulterior numele de **Școala Națională de medicină și farmacie**. Aici s-a predat și medicină legală. Pentru organizarea învățământului și a practicii medico-legale, pentru conducerea și coordonarea muncii și activității medicului legist, s-a apelat la instrucțiuni (legiuri) care cuprindeau toate îndatoririle ce le reveneau acestora.

Astfel, în anul 1862 ele sunt publicate în *Monitorul Medical*, sub forma unor „Instrucțiuni pentru medicul legist al capitalei București”. Această „lege” semnată de „Inspectoru generalu Davila” cuprindea 18 articole.

Conform articolului 3, medicul legist al Capitalei „*este totdeodată Membru al Consiliului Medicalu Superioru și profesor de medicină legală la Școala Națională de Medicină*” iar „*missia Medicului legist al Capitalei d’a dirija lucrările medico-legale în Raionul Capitalei și d’a refera Consiliului Medicalu Superioru asupra lucrărilor medico-legale care se revizuesc de către Consiliul Medicalu Superioru*” o găsim la articolul 4 al legii respective.

Figura nr. 3 – Carol Davila (1828–1884)

De asemenea, medicul legist era obligat să „*întrebuințeze mijloacele materiale care îi oferă postulu său pentru învățătura practică a elevilor în lucrările medico-legale*”. De asemenea, medicul legist avea obligația de a face cercetări medico-legale în caz de răniri periculoase, otrăviri, asupra cadavrelor, violurilor, avorturilor, sarcinii, nașterii, facultăților mintale, asupra „*putinților ori neputinților sexuale*”.

Legistul va trebui să studieze toate actele medico-legale și să trimită un referat Consiliului medical superior. În aceste instrucțiuni sunt stabilite o serie de reguli privind și desfășurarea învățământului

practic al medicinei legale de către studenți. Astfel, în articolul 13, este stabilit ca „*toate cercetările medico-legale din raionul Capitalei care se fac sub direcția Medicului legist*” să se desfășoare la o oră fixă pentru a permite participarea integrală a „*elevilor clasei superioare a Școlii de medicină desemnați de către director să asiste la cercetări*”.

La fiecare cercetare un alt elev va îndeplini funcția de secretar al Comisiei medico-legale (articolul 14), iar articolul 15 prevedea că toate „*autopsiile legale se vor face cu ajutorul elevilor*”. În ceea ce privește evidența cazurilor cercetate, articolul 16 prevedea ca acestea să fie înregistrate în două registre care cuprindeau:

- *Numele medicului ori medicilor care au semnat actul medico-legal;*
- *Numele și adresa individului asupra căruia s-a făcut „cercetarea”;*
- *Rezultatul cercetării pe scurt;*
- *„Părerea Consiliului Medical Superior”.*

În nr. 27 al Monitorului Medical din același an sunt redactate „*Instrucțiuni pentru Medicii primari ai Districtelor*”. Se prevedea explicit că medicul districtului trebuie să fie medic legist. În atribuțiile sale intră cercetările medico-legale asupra cadavrelor, rănilor, violurilor, otrăvurilor, sarcinii, nașterii, avortului, *facultăților mintale*, potenței sexuale.

Un punct important al acestei legi și anume cel în care se specifică că Medicul legist al Capitalei trebuie să fie totodată și „*Profesor de medicină legală la Școala Națională de Medicină*” nu a fost respectat decât până în anul 1865, atunci când postul de medic legist al Capitalei (ocupat și de igienistul Iacob Felix) a fost suprimat astfel că învățământul medicinei legale nu s-a mai făcut și cu aplicare practică, așa cum prevedeau instrucțiunile menționate. Această situație dificilă va fi moștenită de Alexandru Sutzu (1837–1919), doctor în medicină al facultăților din Atena și Paris, și profesor de medicină legală și psihiatrie din 1879 la Facultatea de medicină din București. Schimbarea radicală începe însă odată cu Mina Minovici (1857–1933), creatorul școlii românești moderne de medicină legală, prin scindarea catedrei universitare în două discipline autonome, medicina legală și psihiatria și, mai ales, odată cu inaugurarea, în 1892, a modernului Institut Medico-Legal, Morga orașului București de pe strada Căuzași.

Bibliografie

- [1] Barbu, G., *Arta vindecării în Bucureștii de odinioară*, Editura Științifică, București, 1967;
- [2] Beliș, V., *Tratat de Medicină Legală*, I-II, Editura Medicală, București, 1995;
- [3] Bologa, Vl.; Brătescu, G.; Duțescu, B.; Milcu, Șt.. *Istoria medicinei românești*, Editura Medicală, București, 1972;
- [4] Brătescu, G., *Tinerețea lui Carol Davila*, Editura Albatros, București, 1979;
- [5] Iftimovici, R., *Istoria medicinei*, Editura All, București, 1994;
- [6] Iftimovici, R., *Istoria universală a medicinei și farmaciei*, Editura Academiei, București, 2008;
- [7] Ilea, T.; Ghelerter, I.; Duțescu, B., *Învățămintul medical și farmaceutic din București. De la începuturi până în prezent*, Institutul de Medicină și Farmacie, București, 1963;
- [8] Milcu, Șt.; Duțescu, B., *Istoria științelor în România: Medicina*, Editura Academiei, București, 1980;
- [9] Ursea, N., *Enciclopedie medicală românească*, I-V, Editura Universitară Carol Davila, București, 2009;
- [10] Vătămanu, N., *De la începuturile medicinei românești*, Editura Științifică, București, 1966;
- [11] Vătămanu, N.; Brătescu, G., *O istorie a medicinei*, Editura Albatros, București, 1975.